

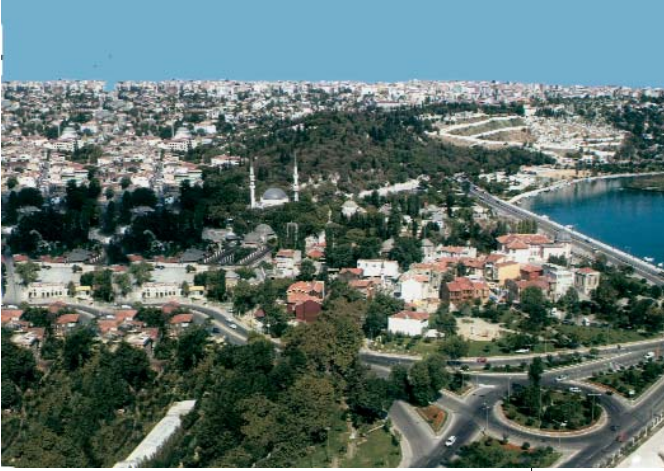
FATİH DÖNEMİ MESCİT MERKEZLİ EYÜP MAHALLELERİ

Arş. Gör. Selçuk SEÇKİN

1976 Yılında Yalova'da doğdu. 1998 Yılında, Mimar Sinan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü'nü "XIV. Yüzyıl Beyliklerinden Germiyoğulları ve Saruhanoğulları Beyliklerinin Mimari Eserleri" başlıklı bitirme tezini hazırlayarak mezun oldu. 1999 Yılında başladığı yüksek lisans eğitimini "Fatih Dönemi İstanbul Mescitleri", adlı teziyle 2002 yılında tamamladı. 1999 Yılında Mimar Sinan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'ne Araştırma Görevlisi kadrosuyla atandı. Yüksek öğrenimi sırasında yaz aylarında, 1996 yılında İznik Çini Fırınları Kazısı, 1998-1999 yıllarında Assos Antik Kenti Kazısı, 1999-2000-2001 yıllarında da Edirne Yeni Sarayı Kazıları'na katılmıştır. Yayınlanmış çalışmaları bulunmaktadır..

Resim 1; Eyüp Câmi-i Kebir Mahallesi

Resim 2; Yavedut Mescidi

Eski Yunan ve Roma geçmişi sonrasında Bizans'ın başkenti konumuyla önemi daha da artan ve Konstantinopolis adıyla anılan İstanbul, 1204 – 1261 yılları arasında yaşanan Latin istilâsı sonrasında, önemli ölçüde tahrip olmuş, 1453 yılına gelinceye kadar geçen süreçte de, bu olumsuz etki devam etmiştir. Nitekim 1437 yılında hazırlanan bir belgeden hareket eden A. M. Schneider, şehrin nüfusunu 40.000⁽¹⁾ olarak tahmin etmektedir. Fethin hemen sonrasında uygulanan sistemli imar politikası sayesinde 1478 yılına gelindiğinde, şehir nüfusu, 185.000 – 195.000 arasında değişen sayılara ulaşmıştır.⁽²⁾

Kentin imarı sonrasında, mevcut kamusal yapıların ve mesken niteliğindeki evlerin onarımı ve anıtsal nitelikteki bazı yapıların ihtiyaç dahilinde fonksiyon değiştirerek kullanımıyla şehir, farklı bir çehre kazanmaya başlamıştır. Yeni inşa edilen külliyele ile Türk-İslâm kenti hüviyetini kazanmaya başlaması, h. 863 / m. 1459 yılında sur dışında Şehrin Emeviler döneminde kuşatılması sırasında şehit düşen ve Akşemseddin tarafından Fethin akabinde mezarı bulunan Eyüb-el Ensârî adına inşa edilen külliye ile gerçekleşmeye başlamıştır. Bu külliye Fatih'in kendi adına yaptırdığı külliyesi ve devrin vezirlerinin inşa ettiği külliyele takip etmiştir. İstanbul'un fethine katılan dönemin ileri gelen asker, bürokrat ve din adamlarının yeni oluşturulan / dönüştürülen mahalleler merkezinde inşa ettirdikleri mescidler ile de kentin idari teşkilatlanması sağlanmıştır.⁽³⁾

Sur dışında Eyüp Sultan Türbesi'nin inşası sonrasında, 1454 yılında Bursa'ya giden Fatih, bu bölge halkından aileleri türbe çevresine yerleştirmiş⁽⁴⁾ ve daha sonra 1459 tarihinde cami, medrese ve hamamdan oluşan külliyesini inşa etmiştir.⁽⁵⁾ Bu külliye çevresinde yerleştirilen

halkın, oluşturulmaya başlanan mahallelere yerleştirilmesi dönemin tarihçisi Tursun Bey tarafından şu şekilde ifade edilmektedir : "... Ve hâric-i Kostantiniyye'de, re' isü'ş-şühedâ Ebû Ey-yüb-ı Ensârî "aleyhi rahmeti'î bârî" üzerine, bir türbe-i musanna 've cami 'ü medrese ve hammâm yaptırdı. Ve bu mücebât – ı ictimâ ' ile, ol yire dahu her taraftan halk rağbet idüp, türbe – i mutahherentün dâyiyesine havlı ve evler ve köşkler yapup sâkin oldılar. Bu hôş teferrüic – gâh kasaba oldu. Erbâb – ı huzûr ve ashâb-ı tarab u süürûr, hemîşe, deryâ yüzünden peremelerle ve kurudan piyâde vü süvâr gelüp, hem sohbet, hem ziyâret iderler idi..."⁽⁶⁾

Sur dışında oluşturulan bu yerleşimin dönemi içerisindeki nüfusuna bakıldığında ise sayının 4.000 – 5.000 civarında olduğu görülmektedir. Bu dönemde İstanbul (suriçi) ve Bilad-ı Selâse (Eyüp-Galata-Üsküdar) olmak üzere yönetim merkezlerine ayrılan şehrin, Eyüp bölümündeki teşkilatlanma, sekiz mahalleye bölünerek gerçekleşmiştir. Mahallelerden en erken tarihli olanı Eyüp Külliyesi'nin nüvesini oluşturan türbenin inşası ile oluşmaya başlayan **Câmi-i Kebir Mahallesi**'dir. Mahalle Eyüp Sultan Külliyesi çevresi ve buradan Haliç kıyısına kadar olan alanı kaplamaktadır. Gerek külliye⁽⁷⁾, gerekse de mahallesi aynı adla günümüzde de varlığını sürdürmektedir.(Resim 1)

Fatih dönemi Eyüp yerleşiminde görülen bir diğer mahalle ise, **Abd'ül - Vedûd Mahallesi** (Sultan Câmi'i Mahallesi)'dir. (Resim 2-3) Ayvansaray'dan Defterdar'a kadar olan bölgede yer almaktadır. Mahallenin merkezini, Fatih Sultan Mehmed döneminde, Buhara ya da Şam'dan gelerek İstanbul'un fethine katılan Şeyh Abdülvedûd Efendi'nin (Yavedûd Sultan) (öl. 1455) inşa ettiği mescit oluşturmaktadır.

(1) Alfons M. Schneider ; "15. Yüzyılda İstanbul'un Nüfusu", **Belleten**, S. 61, Ankara 1952, s. 36.

(2) Ekrem H. Ayverdi ; **Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu**. Ankara 1958, s. 82.

(3) Bkz. Selçuk Seçkin; **Fatih Dönemi İstanbul Mescidleri**. İstanbul 2002 (Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Türk İslâm Sanatları Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi); Selçuk Seçkin – Şükrü Sönmezler; "İstanbul Mescidleri", **Türkler**, C. 12, Ankara 2002, s. 139 – 148.

(4) Halil İnalçık ; "Eyüp Projesi", **Eyüp : Dün / Bugün (11 – 12 Aralık 1993)** ed. Tülay Artan, İstanbul 1994, s. 5. ayrıca Eyüp Sementinin Fatih dönemini de kapsayan tarihsel süreç içerisindeki gelişimi için bkz. Hatice F. (Ensari) Kara ; **İstanbul Metropoliten Alan Gelişme Sürecinde Bir Dini Kültürel, Sosyal Yerleşim Merkezi – Eyüp**, İ TÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı, Mimarlık Tarihi Programı, Doktora Tezi, İstanbul 1994; Hatice F. (Ensari) Kara ; "Eyüpsultan Yerleşme Dokusunun Tarihsel Süreç İçinde Gelişimi – Değişimi", **Tarihi Kültürü ve Sanatıyla Eyüp II Eyüpsultan Sempozyumu.**(08-10 Mayıs 1998) ed. İrfan Çalıhan, İstanbul 1999, s. 278 – 293.

(5) Bu çalışmada temel olarak mescit merkezli Eyüp mahallelerinin ele alındığı için adı geçen mahalle ve külliye ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Süreyya Ergün ; **Eyüp Sultan, Türbe ve Camii**. İstanbul t.z.; Semavi Eyice ; "Eyüp Sultan Külliyesi", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. XII, s. 9 – 12. Gönül Cantay; "Eyüp Sultan Külliyesi", **Tarihi Kültürü ve Sanatıyla Eyüp IV. Eyüpsultan Sempozyumu.**(05-07 Mayıs 2000) ed. İrfan Çalıhan, İstanbul 2001, s. 156 – 163.

(6) Tursun Bey ; **Tarih – i Ebû'l - Feth**. Haz. Mertol Tulum. İstanbul 1977, s. 75.

(7) Eyüp Sementinin kuruluşu ve sanat tarihi açısından önemi hakkında bkz. Semavi Eyice; "Eyüpsultan Sementinde Tarih ve Sanat Tarihi", **Tarihi Kültürü ve Sanatıyla Eyüp II Eyüpsultan Sempozyumu.**(08-10 Mayıs 1998) ed. İrfan Çalıhan, İstanbul 1999, s. 12 – 37.

Resim 3; Yavedut Mescidi genel görünüşü

Resim 4; Yavedut türbesi

(8) Evliya Çelebi; *Seyahatname*. (haz. Z. Danışman), C. 1, İstanbul 1969, s. 72-73..

(9) Hafız Hüseyin Ayvansarayî ; *Hadikat'ül Cevami*, c. 1, İstanbul h. 1281 / m. 1864-5, s. 287.

(10) Tahsin Öz ; *İstanbul Camileri*, c. 1, Ankara 1987 (2. baskı), s. 124.

(11) Haliç'ten kaynaklanan nem dolayısıyla kangir olan kısmın yüzeyinde yer yer dökülmeler görülmektedir.

(12) M. Baha Tanman; "Yavedüt Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. VII, İstanbul 1994, s.444'de, Tekke - mescit fonksiyonu ile kullanılan yapının bodrum katının 17. yüzyıla kadar dervişlerin ikâmeti için kullanılmış olabileceği ifade edilmektedir. Ayrıca yapı ile ilgili olarak bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi ; *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855 - 886 (1451 - 1481)*, c. III, İstanbul 1989 (2. Baskı), s. 532 - 534.; Reşat Ekrem Koçu; "Abdülvedud Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. I, İstanbul 1959, s. 143 - 145 ; Mehmet N. Haskan; *Eyüp Sultan Tarihi*. İstanbul 1996,(2. Bas.) s. 83 - 85.

(13) Süleyman Faruk Gönçüoğlu; "Ya Vedud Eyüpsultan İlçesinin Yok Edilen Tarihi Bir Mahallesinin Dünü ve Bugünü", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla Eyüp II Eyüpsultan Sempozyumu*. (08-10 Mayıs 1998) ed. İrfan Çalıhan, İstanbul 1999, s.190 - 201.

(14) Mehmet N. Haskan ; a.g.e., s. 76.

Mescit günümüzde Ayvansaray kapısının hemen dışında, Yâ - Vedüd Caddesi üzerinde, Haliç kıyısında yer almaktadır. Yapı ile ilgili olarak bilgi veren mevcut kaynaklardan Evliya Çelebi, Yavedüd Sultan hakkında menkıbe niteliğindeki anlatımına *Seyahatname*'sinde yer verdikten sonra sadece mezarının bulunduğu yere işaret eder.⁽⁸⁾ Bir diğer kaynak olan *Hadikat'ül Cevami*'de ise, "...Bânisi eş-Şeyh Abd'ül-Vedüd Hazretleri'dir. Buhara Erenleri ile İstanbul Muharası'nda bulunub fetihten sonra Ayasofya'da oturur iken Ayvansaray dışında bir mescid ve zâviye yaptırıp vefatında Fâtih Sultan Mehmed Hân Gâzi emriyle zaviyesi civarına defn olundu. Fi 860. (m. 1456)..."⁽⁹⁾ ifadesi ile Yavedüd Sultan'ın mescit ve zaviye inşâ ettirdiğini, mezarının (türbesinin) da bu yapı bütünlüğünün yakınında olduğu anlaşılmaktadır. (Resim 4)

Mescidin zamanla kullanılmayacak derecede harap olması üzerine Sultan IV. Mehmed'in kızı Hatice Sultan tarafından onarılarak minber ilâvesi ile tekrar ibadete açılmıştır. (h. 1151 / m. 1738) Giriş kapısı üzerinde yer alan kitâbeye göre 5 Cemaziyelahir 1219 / m. 11 Eylül 1804 yılında tekrar elden geçirilen yapıya, ayrıca ahşap bölümün ilâvesi de yapılmıştır.⁽¹⁰⁾ 1965 Yılında ahşap olan bölümün yangın sonucu tahrip olması sonrasında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından tekrar onarılmış, 1972 yılında Haliç Köprüsü'nün inşâsı sırasında da türbesinin yakınlarında bulunan özgün yerinden taşınarak, günümüzdeki görünümünü almıştır.

Genel itibariyle ahşap kısım ve onun alt bölümünde yer alan almalı duvar örgüsüne sahip⁽¹¹⁾ kargir olan bölümden oluşan mescide, demir parmaklıklarla çevrili ve önünde bir sundurma bulunan giriş yoluyla ulaşılmaktadır. Buradan mermer kaplamalı basamaklar geçildiğinde son cemaat yeri şeklinde düzenlenmiş dikdörtgen plan şemasına sahip giriş bölümüne ve oradan da ahşap iki kanatlı kapı yardımıyla harime geçilmektedir. Kareye yakın dikdörtgen planlı olan harim bölümünde girişin tam karşısında mihrap, onun sağında da ahşap minber yer almaktadır. Kuzeyde girişin hemen üzerinde yine ahşaptan kaideler mahfeli bulunur. İç mekân yakın tarihlerde yapılan onarımlar nedeniyle özgün süsleme özelliklerini göstermemektedir. Yapıya, batıda beş, güney ve doğuda birer dikdörtgen söveli ve üzerinde yer alan yuvarlak pencereler yardımıyla ışık sağlanmaktadır.

Harim bölümünün çıkışında yer alan bölümün sağında açılmış olan bir kapı yardımıyla da bodrum kata ulaşılmaktadır. Bodrum katta dört mezar bulunmakta, bunlardan sadece birinin üzerinde yer alan kitâbede " *Mehmet Bin Abdullah 1097* " m. 1685 kaydı yer almaktadır.⁽¹²⁾ Yol kotununun, 1972 yılında yapılan düzenleme ile yükselmesi sonucunda, bodrum katın dışarı ile bağlantısını sağlayan batıda üç, güneyde iki pencere, sadece tuğla derz ile oluşturulmuş sivri kemerleri dışardan algılanabilecek şekilde günümüze ulaşmıştır. Kuzeybatı köşede, ahşap harim kısmının başladığı bölümle birlikte minare yükselmektedir. Kargir olan bodrum katın güneybatı köşesinin pahlanmış oluşu yapıya ait bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mescidin karşısında hazire içerisinde, köfe ki taşı ile örülmüş kare plan şemasına sahip ve dokuz pencere ile aydınlanan baninin türbesi yer almaktadır. Bu bütünlük içerisinde türbenin karşısındaki yeriyle h. 1324 / m. 1906 yılında çeşme eklenmiştir.⁽¹³⁾ Mahalle bugün Defterdar Mahallesi sınırları içerisinde alınmıştır.

Eyüp'te Fatih döneminde mescit merkezli oluşan bir diğer mahalle ise **Fethi Çelebi Mahallesi**'dir.(Mescit Otağcılar Mescidi olarak da bilinmektedir) (Resim 5) Edirnekapı'nın hemen dışında oluşmaya başlayan mahalle İstanbul'un fethi sırasında Otağcılar veya Tokmaktepe'de, Osmanlı kuvvetlerinin sol kanadını oluşturan Beylerbeyi Karaca Bey komutasındaki Rumeli Ordusu'nun karargahının bulunduğu yer olarak bilinmektedir.⁽¹⁴⁾ Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'nde Otağcılar mahallesi olarak geçen mahalle, Fatih döneminde Rumeli tarafına giden çadırcıların burada konaklamasından dolayı "Otağcılar" olarak adlandırıldığı yine aynı kaynakta ifade edilmektedir. Çelebi, mahallenin 17. yüzyılda dört cami, onyedim mescit,

altı tekkesi ve üç hanı olduğunu belirtmektedir.⁽¹⁵⁾

Ayvansarayî, yapının banisinin Fethi Çelebi olarak bilinen Fethullah Efendi olduğunu bildirir. Zamanla harap olan mescit ve vakfı Bâb'üs-Saade Ağası Gazanfer Ağa tarafından yenilenmiş ve hemen yanına medrese ve sebil inşa edilmiştir. Sebil üzerinde yer alan tarih kitâbesi h. 1008 / m. 1599 tarihini vermektedir. Mescidin minberi Sadrazam Bayram Paşa tarafından konulmuştur.

Otakçılar, Kırımı Çeşmesi Sokağı'nın bittiği yerde, Otakçılar Karakolu'nun tam karşısında yer alan yapıya, sokağa açılan cümle kapısı yardımıyla girilmektedir. Bu bölümde dikdörtgen planlı, batısında kadınlar mahfeli ve minareye çıkışın yer aldığı son cemaat yeri bulunur. Cümle kapısı ile aynı aks üzerinde yer alan, harim kapısı yoluyla da 13, 72 x 9, 22 m. ölçülerindeki asıl ibadet mekânına ulaşılır.

Dikdörtgen planlı olan bu bölüm doğu ve batıda üç, güneyde de mihrabın iki yanında yer alan birer dikdörtgen söveli altlı üstlü pencere açıklıklarına sahiptir. Minber ahşap, mihrap da sade bir niş şeklinde ve yenidir. Harim bölümünün kuzeyinde, girişin iki yanında dörder kare kesitli destek ile taşınan ahşap kadınlar mahfeli yer alır.

Mescidin giriş cephesinde, kapının çevresini dolanan mermer kaplama, 16. yüzyılın klasik rumi-palmet üslubuyla bezenmiş ve palmet tepeliklerle son bulmaktadır. (Resim 6) Mermer kaplamanın üst bölümünde yer alan tamir kitâbesi Babüs's-saade Ağası Gazanfer Ağa onarımını ve bu onarımın tarihi olan h. 1008 / m.1599 – 1600 tarihini vermektedir. Bu cephe-deki girişin iki yanında ikişer altlı üstlü iki pencere ile, doğu ve batıda yer alan ikişer üst pencere yardımıyla son cemaat yeri aydınlatılmaktadır. Yapının son cemaat yeri ahşap, asıl ibadet mekânının ana beden duvarları ise moloz taş + derz dokuludur. Batıda son cemaat yeri ile, harim kısmının birleştiği köşede, dış cepheye az taşkın kare kaideli minare yer alır. Minarenin spiral gövdesi, bir sıra kesme taş, bir sıra tuğla ile dolanan şeritlerle oluşturulmuştur. Gövdeden düz bir geçişle, şerefeye ulaşılır ve minare kurşun kaplı külahla son bulur. Mescidin batısında, yer aldığı bilinen ahşap kuş evleri bugün yerinde mevcut değildir.

Mescit, 1989 yılında temel seviyesine kadar yıktırılarak yeniden inşa ettirilmiştir. Mes-

Resim 5; Fethi Çelebi Camii

cidi ikinci defa imar eden Gazanfer Ağa'nın mescidin etrafındaki diğer yapıları günümüze ulaştırmıştır.⁽¹⁷⁾ Mahallesi aynı adla günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

Eyüp'te Fatih döneminden bir diğer mescit merkezli mahalle ise, **Kâsım Çavuş Mahallesi**'dir. (Resim 8) Mahallenin oluşumunu sağlayan mescit⁽¹⁸⁾ Eskiye Caddesi ile Balıkçı Bakkal Sokağını birleştiği köşede yer almaktadır. Yapının banisi İstanbul'un fethine katılan Kâsım Ağa' (Çavuş)dur. Minberini II. Mahmud döneminde yaşamış olan Kasapbaşı Ali Ağa koydurmuştur. H. 13 Zî'l-Kaade'de 1239 / m. 9 Ağustos 1824 yılında çıkan bir yangın sonucunda harap olan yapı, Sadrazam Galip Paşa ve daha sonra h. 1280 / m. 1863 yılında Fuad Paşa eliyle onarılmış, günümüze 1950 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilen onarım ile ibadete açık olarak ulaşmıştır.

Ana cadde üzerinde yer alan mescide, etrafını çeviren avlu duvarının iki köşesinden açılan avlu kapıları ile ulaşılmakta, çevresi zamanla dolduğu için yapıya basamaklar yardımıyla inilmektedir. Kuzeyde son cemaat yeri olarak düzenlenmiş olan bölümün batısında bulunan yay kemerli bir kapı ile harim bölümüne

(15) Evliya Çelebi; **Seyahatname**. (haz. Z. Danışman), C. 2, İstanbul 1970, s. 94.

(17) Mescidin güneyinde bulunan ve bugün çay ocağının bahçesi olarak kullanılan alanda, 16. yüzyıldaki yapılaşma sırasında buraya getirilmiş olabileceğini düşündüğümüz sebile ait şerbet teknesi günümüze büyük oranda korunmuş olarak ulaşmıştır. (Resim 7)

(18) Mescit için bkz. Hafız H. Ayvansarayî; **a.g.e.** C. I, s.265; Tahsin Öz; **a.g.e.**, s. 85; Ekrem H. Ayverdi; **Fatih Devri...** s. 432 – 433, Esra G. Erdoğan; "Kâsım Çavuş Camii", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. IV, İstanbul 1994, s.480'de, Mehmet N. Haskan; **a.g.e.**, s. 59, Mahallesi günümüzde İslâm Bey Mahallesi sınırları içerisine alınmıştır.

Resim 6; Fethi Çelebi Camii girişi

Resim 7; Fethi Çelebi Camii Şerbet Teknesi

Resim 8; Kasım Çavuş Mescidi

(19) Tahsin Öz ; a.g.e., s. 123.

(20) Hafız H. Ayvansarayî ; a.g.e. c. I, s. 269.

(21) Mehmet N. Haskan ; a.g.e. s. 78; Ekrem Hakkı Ayverdi; **Fatih Devri...**, s. 499; Ekrem Hakkı Ayverdi; **Mahalleler...**, s. 54, Mahallesi günümüzde İslâm Bey Mahallesi sınırları içerisinde alınmıştır.

(22) Yapının Fatih döneminde mahallesinin olup olmadığı konusunda mevcut kaynaklarda çelişkiler bulunmaktadır. Ayvansarayî yapının mahallesinin olmadığını belirtirken, E. Hakkı Ayverdi; **Mahalleler...**, s. 54'te bu ifadenin Fatih'in yazı hocası olan Veliyüddin Efendi'nin bu dönemde mescidini inşası ve sonrasında 1922 mahalle cetvellerinde mescidin adıyla mahalhenin yer alıyor olmasını, 15. yüzyıldaki oluşumun devamı olarak nitelendirmekte ve mutlaka mahallesinin olması gerektiğini belirtmektedir. Biz de bu doğrultudaki görüşü kabul ederek mahallesinin olduğunu düşünmekteyiz. Mescidin çevresinde zaman içinde türbeler ve meydan çeşmesinin inşası kendi içerisinde bir yönetim mekanizması ve sosyal yaşamın dini yapı (mescit) çevresinde oluşmasını göstermesi açısından da bu mahalle, geleneksel bir model olarak düşünülebilir.

geçilmektedir. 10, 35 x 9, 80 m. ölçülerinde kareye yakın bir plan şemasına sahip olan harim, her köşesinde yer alan ikişer pencere açıklığına sahiptir. Mihrap mermer plakalarla kaplanmıştır, ahşap minberle birlikte ikisi de yenidir. Mescidin üst örtüsü ise, içten destekler yardımıyla taşınan, kasetli, düz ahşap şekilde, dıştan dört yöne eğimli ve üzeri kiremit örtülü olarak yer alır.

Yapının kuzeybatısında kare kaideli minare yer alır. Minare kesme köfeki taştan örülmüştür. Şerefeye geçiş kademeli geçiş unsurları ile sağlandıktan sonra, burada da ajurlu plakalar halinde düzenlenmiş levhalar yoluyla etrafı sarılmakta, kurşun kaplı külahla son bulmaktadır. Minarenin batısında mermer bir plaka üzerinde, günün saatleri Osmanlıca olarak işlenmiş güneş saati yer almaktadır.

Yapının ana beden duvarları moloz taş + derz dokuludur. Güney duvarında, çatıya yakın kısımlarda, 18. yüzyıl mezartaşlarından parçalar, yapılan onarımlarda kullanılmıştır. (Resim 9)

Mescidin batısında yapının banisine ait mezartaşının da içerisinde bulunduğu hazirede 18. ve 19. ait mezartaşları yer alır. Ayrıca avlusunda Bizans dönemine ait kompozit formda bir Bizans sütun başlığı, çiçeklik olarak kullanımıyla yer almaktadır. (Resim 10-11)

Kâsım Çavuş Mescidi'nin banisinin kardeşi tarafından yine Eyüp'te inşa edilmiş ve bu semtte Fatih döneminde mahalle oluşumuna katkıda bulunan bir diğer yapı da **Sofular Mescidi**'dir. (Resim 13-14) (Sofu Ali Çavuş Mescidi olarak da bilinmektedir) Mescit, Tahsin Öz'e⁽¹⁹⁾

göre 1464 yılında inşa edilmiş müverrih Şeyhülislam Hoca Saadetin Efendi tarafından da minber ilâvesi yapılmıştır. Ayvansarayî'de de yapının banisi ve vakfı hakkında bilgi verilmiştir.⁽²⁰⁾ Yapı ile ilgili onarım kayıtlarına bakıldığında ilk olarak, H. 1189 / m. 1775 tarihinde yıldırım düşmesi sonucunda minaresinin yıkılması sonucu onarımı için izin verildiğine dair bir kayda rastlanmaktadır.⁽²¹⁾ 1950'li yıllarda ve 1975 yılında son cemaat yerinin onarımı gerçekleştirilmiş, 1977 yılında da yapı temel seviyesine kadar yıktırılarak yeniden inşa edilmiştir. Mescidin çevresinin zamanla dolması sonucu çukurda kalan yapıya basamaklar yardımıyla inilmektedir. Son cemaat yeri olarak düzenlenen bölümün etrafı demir çerçeve ile bölünerek arası cam ile kaplanmıştır. Son cemaat yerinin güney duvarında iki pencere ve batı köşede yer alan bir kapı ile iç mekân ile bağlantısı sağlanır. Ayrıca bu cephede bir de mükebbire bulunmaktadır. Batı köşesinde yer alan kapı açıklığı ile de harim bölüme geçilmektedir. 12, 15 x 9, 80 m. ölçülerindeki harim bölümü, yan duvarlar mihrap ve minber son dönem Kütahya çinileri ile kaplanmıştır. Yapıya her köşede açılan ikişer pencere ile ışık sağlanmaktadır. Kuzeyde, iki çokgen destek üzerinde ahşap kadınlar mahfeli bulunur. Tavan içten düz ahşap, dıştan ise dört yöne eğimli ve üzeri kiremit örtülü şekildedir. Kare kaideli minare, yapının batısında yer alır. Kaide tuğla kuşaklar ve kesme taş sıraları ile oluşturulmuş, spiral gövdeye geçiş, üçgenlerle sağlanmıştır. Mescidin duvarları moloz taş ve derzin birlikte kullanımı ile oluşturulmuştur.

Mihrabın batısında h. 1200 / m. 1785 tarihinde yapının banisi Ali Çavuş'un yenilenen mezartaşı bulunmaktadır.

Eyüp'te Türk dönemi mahalleleşmesine çekirdek oluşturan bir diğer yapı **Ülice Baba (Uluca Baba) Mescidi**'dir.⁽²²⁾ (Resim 15) Mescidin karşısında Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'nın h. 1119 / m. 1707 tarihinde yaptırdığı meydan çeşmesi ve Evlice (Ülice) Baba Tekkesi, güneybatısın ise h. 1216 tarihli Hafız Hüseyin Nazmî

Geylanî ve Nuri Baba'nın türbeleri yer almaktadır. (Resim 16) Yapının banisi olan Veliyüddin Efendi'nin mezartaşında ;

Resim 9; Kasım Çavuş Mescidi güney duvarı

Resim 10; Kasım Çavuş Mescidi haziresi

Resim 11; Kasım Çavuş Mescidi avlusunda Bizans sütun başlığından çiçeklik

Resim 12; Fethi Çelebi Mescidi güneş saati

"Ebû'l-feth ve'l-megâzi

Sultan Mehemed Gâzi Hazratları'nın

Meşk hacedi sâhib'ül-hayrât

Ve'l-hesenât Veli Baba'nın

Rûh-ı şerîfine el-fâtîha

Sen 857 "

İbareleri yer almakta, buradan da yenilenmiş olan mezartaşında m. 1453 tarihinin düşürülmüş olduğu görülmektedir.⁽²³⁾ Burada, baninin Fatih döneminde yaşamış ve Sultan'ın meşk (yazı) hocası,olduğu anlatılmakta mescidin de bu kişi tarafından inşa edildiği belirtilmektedir. Veliyüddin Efendi'nin kabrinin bulunduğu hazire duvarına bitişik olan kitabenin sonunda yer alan h. 1173 / m. 1759 tarihi ise kabrin bu tarihte yenilendiğine işaret etmektedir.

Bülbülderesi yokuşu üzerinde, eğimli bir topografyaya uydurularak inşa edilen yapıya giriş, batıda yer alan harim kapısı ile sağlanmaktadır. 12, 45 x 9, 40 m. ölçülerinde dikdörtgen plan şemasındaki yapının, son yapılan onarımlarla boyutlarının büyüdüğü ve kullanılan oranların bu sebeple değiştiği görülmektedir.⁽²⁴⁾ Üç yönden ikişer pencere ile aydınlatılan yapıda, kuzey cephe, açıklığa sahip olmayan şekilde yer alır. Mescidin içerisi ve mihrabı bir metre yüksekliğe kadar, son dönem Kütahya çinileri ile kaplanmıştır. Mihrap ve minber yenidir. Kuzeyde, betonarme olarak inşa edilmiş kadınlar mahfeli yer almaktadır. Mescidin tavanı içten düz betonarme, dıştan ise dört yöne eğimli ve kiremit kaplıdır. Çokgen kaideli minare, yapının batı yönünde, girişin güneyinde, ana beden duvarına bitişik ve içeriye yansıyan şekilde yer alır.

Mescit 1950'li yıllar, 1967 ve 1993 yıllarında gerçekleştirilen onarımlar ile günümüze ibadete açık şekliyle ulaşmıştır.⁽²⁵⁾

Eyüp'te, mescidi günümüze ulaşmayan iki mahalle daha mevcuttur. Bunlardan ilki **Mehmet Bey Mescidi Mahallesi'**dir. Otağcılar'da Fethi Çelebi Mescidi'nin batı tarafında bulunan mahalle, Hadika'da belirtilmektedir.⁽²⁶⁾ Buna göre mescidin banisi Mehmet Bey, Fatih dönemi Otağcibaşısı Hüseyin Ağa'nın kardeşidir. Mescidi yıkılmış, mahallesi de Fethi Çelebi Mahallesi sınırları içerisine alınmıştır.⁽²⁷⁾

Fatih döneminde Eyüp'te yer alan bir diğer mahalle ise, **Otağcibaşı (Çayırbaşı) Mahallesi'**dir. Bu mahallenin de mescidi günümüze ulaşmamıştır. Mahallenin bugünkü yeri yine Otağcılarda, Fethi Çelebi ile Abd'ül – Vedüd

Resim 13; Sofular Mescidi

Resim 14; Sofular Mescidi mi-nare detayı

Mahalleleri arasındadır. Yapının banisi Fatih'in Otağcibaşısı Hüseyin Ağa olduğu bilinmektedir. Nitekim kabri de burada bulunmaktadır. Bu mahalle daha sonra yapılan idari düzenlemeler sırasında Abd'ül – Vedüd Mahallesi sınırları içerisine alınmıştır.⁽²⁸⁾

Fatih döneminde Ayvansaray sur dışında oluşturulmaya başlanılan Eyüp Semt'i'nin bu dönemdeki mahalleleri göz önünde bulundurulmuş olarak gelişimine bakıldığında ;

Surların hemen dışında sahilde Abdül – Vedüd Mahallesi, batısında ise Fethi Çelebi, Mehmet Bey Mescidi Mahallesi ve Otağcibaşı (Çayırbaşı) Mahalleleri bütünlük olarak yer almaktadır. Eyüp'ün kuzeyinde ise, Cami-i Kebir, Kasım Çavuş, Ülice Baba, Sofular Mescidi ile mahalleler Haliç kıyısından batıya doğru gelişme göstermişlerdir.

15-16. Yüzyıllarda ise Haliç boyunca güneye doğru yerleşim yoğunlaşmıştır. Cezeri Kasım Paşa Camii ve Zal Mahmut Paşa camilerinin inşası, çömlekçilerin ve oyuncakçıların imalat atölyelerinin bu bölgede yer alması ve inşa edilen saraylar ve daha sonraki dönemde yaşanan sanayileşme ile bu bölge daha da gelişerek, artan nüfus ile birlikte 19. yüzyıl sonlarında Eyüp'te mahalle sayısının 28'e ulaşmıştır.⁽²⁹⁾

(23) Fatih döneminde Fethi katlan ve inşa ettikleri mescidlerin haziresinde gömülü olan banilerin zamanla mezartaşlarının tahribi veya (15. yüzyıldan sonraki dönemlerde) ilk defa konulması sonrasında düşülen tarihlerde h. 857 / m.1453 tarihini ilâve etmek genel bir kullanım olarak karşımıza çıkar. Örnek olarak Topkapı, Beyazıt Ağa Mescidi, Fatih, Akseki Mescidi verilebilir.

(24) Yapının 1993 onarımında büyük oranda betonarme olarak inşa edilen duvarlarından, özellikle batı ve kuzeyde Fatih dönemi mescit yapılarına has inşa malzemesi korunabilmiştir. İstanbul'un Fethi sonrası iman sırasında görülen hızlı yapılaşma sürecinde moloz taş + derz ve ince ahşap hatlarla sağlamaştırılan duvar örgüsü benzer örneklerine yine aynı dönem mescitlerinden Fatih, Kumru Mescit, Fatih/Çarşamba Debbâğ Yunus Mescidi, Beyceğiz Mescitlerinde rastlanılmaktadır. Selçuk Seçkin ; a.g.t., s. 202.

(25) Yapı hakkında bkz. Hafız H. Ayvansaraylı; a.g.e., s. 267 ; Ekrem H. Ayverdi; **Fatih Devri...**, s. 513; İ. Ayanoglu; "Fatih Devri Ricali Mezar Taşları ve Kitâbeleri", **Vakıflar Dergisi**, S. 4, Ankara 1958, s. 207.; Mahallesi İslâm Bey Mahallesi sınırları içerisine alınmıştır.

Ekrem H. Ayverdi; **Mahalleler...** s. 54.; Mehmet N. Haskan; a.g.e., s. 88-89.

(26) Hafız H. Ayvansaraylı; a.g.e., s.347

(27) Ekrem H. Ayverdi; **Mahalleler...**, s. 53.

(28) Ekrem H. Ayverdi; **Mahalleler...**, s. 53.

(29) Halil İnalıcık; a.g.m., s. 8

Resim 15; Ülice Baba Mescidi

Resim 16; Ülice Baba Türbesi

